

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Лук'яненко Г.В.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті розглянуто основні тенденції морального виховання старшокласників в загальноосвітніх закладах України другої половини ХХ століття. Висвітлюється розуміння сутності морального виховання на різних етапах розвитку теорії і практики педагогічної науки означеного періоду. Проаналізовано особливості впливу соціально-економічних та політичних умов Радянського Союзу на педагогічну науку – з 1949 року до 1991 року керівництво українською школою проходило централізовано, без врахування національних особливостей. Після проголошення незалежності України національна програма виховання встановлює пріоритетні підходи до вивчення ціннісної бази сучасних старшокласників.

Ключові слова: моральне виховання, старшокласники, освіта, радянський період.

Постановка проблеми. Акцентування уваги на проблемі морального виховання старшокласників продиктовано складними суспільними умовами, в яких зараз знаходиться учнівська молодь. Моральний стан суспільства чутливий до змін в оточуючому та залежить від соціальних умов. Спрямувати розв'язання проблем, які виникли в результаті конфлікту загальнолюдських моральних цінностей та соціально-групових напрямів розвитку можна за допомогою гармонізації духовної і практичної життєдіяльності людини. Застосування досягнень теорії і практики минулого важливе не тільки тому, що вони інформують про позитивні здобутки, але й дають уяву про наслідки неправомірних підходів до морального буття. На велике значення морального виховання у всебічному та гармонійному розвитку особистості вказували видатні педагоги минулого та сучасності. Визначний український педагог-просвітник XVIII століття Г. Сковорода, представник етико-гуманістичного напрямку, головним у моральному вихованні визначав формування патріотизму, працелюбства, людяності, дружби, чесності, скромності [5, с. 92].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення для людини та суспільства загальнолюдських моральних цінностей, методологічні засади системного підходу до вдосконалення морального виховання молоді знайшли відображення у працях І. Бега, В. Бутенка, Г. Довженок, Л. Зав'ялова, О. Ларміна, О. Леонтєва, Н. Миропільської, В. Поплужного, М. Стельмаховича, Г. Шевченко, В. Шпак. Ідеї взаємозв'язку морального виховання з естетичним, трудовим та іншими видами досліджували О. Апраксина, О. Васильєва, П. Ігнатенко, М. Калашник, Л. Котикова, О. Михайличенко, М. Левківський, М. Плохова, Н. Прокоф'єва, Ю. Руденко, Н. Сивачук, Т. Тюльпа та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність удосконалення системи морального виховання старшокласників змушує науковців і практиків все частіше звертатися до здобутків педагогічної теорії і практики. Але потрібно відмітити, що конкретизації позитивних і негативних тенденцій морального виховання учнівської молоді означеного періоду ще не було зроблено.

Мета статті. Головною метою цієї статті є здійснення аналізу теорії і практики морального виховання старшокласників у загальноосвітніх закладах України в другій половині ХХ століття для використання найкращих надбань вітчизняної педагогіки у визначенні актуальних шляхів вирішення сучасних проблем педагогічної практики.

Виклад основного матеріалу. Основою морального виховання є принципи загальнолюдської моралі та конкретні потреби суспільства в даний проміжок часу. Досліджуваний період історії загальноосвітньої школи, насичений подіями, сповненими протиріччями, але незмінно пов'язаний з процесами, що відбувалися в країні в цілому. В освітній системі друга половина ХХ століття почалася із відновлення зруйнованих і будівництва нових загальноосвітніх шкіл. Науковці були зацікавлені питаннями морального виховання старшокласників у зв'язку з потребою виховання майбутнього будівника комунізму. Комуністична ідеологія насаджувалася на уроках та в позаурочній діяльності. Активно працювала комсомольська організація, в позакласній роботі повсякчас були поширені бесіди, диспути, лекції на моральну тематику. В цей період СРСР неухильно йшов курсом військово-патріотичного виховання, що було почесним обов'язком шкіл.

У кінці 50-х років значною подією для освітян було широке обговорення Проекту програми виховання комуністичної моралі в учнів середньої школи, підготовленої Науково-дослідними інститутами педагогіки і психології УРСР, в якій зроблено першу спробу визначити зміст роботи з формування у школярів відповідних їх віковим поняттям про етичні норми комуністичного суспільства, прищеплення їм навиків моральної поведінки та впровадження прийнятої Програми в навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл. Зміст морального виховання визначався прищепленням учням моральних норм і якостей, які складають суть комуністичної моралі. Виховна діяльність школи була направлена на формування в учнів радянського патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму, колективізму, комуністичного відношення до праці, соціалістичного гуманізму, високої дисциплінованості, а також рис і якостей характеру радянської людини: принципиальності, мужності, чесності, безстрашності, вміння долати будь-які труднощі на шляху до цілі [1, с. 9].

У грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР приймає закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти СРСР». Середня загальноосвітня школа стала 11-річною (з виробничим навчанням та практикою). Одним з найважливіших завдань комуністичного виховання стало виховання працелюбності підростаючого покоління. Практикувалися зустрічі учнів з ударниками праці, представниками органів влади, учасниками Великої Вітчизняної війни, Жовтневої революції, читання і розбір історичної, політичної літератури, організації виставок. Повсякчас проводились екс-

курсії в музеї та місця історичного минулого, велися вечори, політінформації, лекції, колективні перегляди фільмів на історичну тематику та інші.

На XXII з'їзді КПРС (1961 р.) був прийнятий «Моральний кодекс будівника комунізму», який зафіксував моральні норми, притаманні людині-творцю комуністичного суспільства. Основною вимогою була відданість справі комунізму, сумлінна праця на її благо, усвідомлення громадянського обов'язку; у відносинах між народами – дружба, братерство, солідарність трудящих різних країн. Відповідно постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966 р.) в більшості шкіл України створені клуби інтернаціональної дружби (шкільні), «Глобус» (комсомольські), де зосередилась робота з інтернаціонального виховання учнів.

В педагогіці до кінця 60-х років склались такі принципи морального виховання старшокласників: комуністична цілеспрямованість та ідейність; зв'язок виховання з життям, з практикою комуністичного будівництва; виховання в праці, в активній діяльності; виховання в колективі; поєднання вимогливості з повагою до вихованців; систематичність і послідовність виховання; поєднання вдумливого педагогічного керівництва з розвитком самостійності і ініціативи вихованців; врахування вікових особливостей і індивідуальних відмінностей школярів; опора на позитивне; єдність вимог і педагогічних дій; єдність і цілісність виховного процесу; єдність виховання комуністичної свідомості і поведінки; принцип паралельної дії; принцип спадкоємності в роботі всіх вихователів; принцип єдності дій сім'ї і школи.

В 70-х роках більш активно почали піднімати питання міжстатевих моральних взаємин як органічної частини морального виховання. Класні керівники проводять із старшокласниками бесіди на теми «Що таке дівоча честь?», «Що таке благородство чоловіка?», «Що означає бути жіночною?», «Що означає бути вільним у коханні?», «Яку людину я вважаю гарною?». Вчителі літератури навели такі приклади – взаємини Обломова і Ольги в романі І. Гончарова «Обломов», Л. М. Толстой «Война і мир», почуття дружби, щирого кохання в романі О. О. Фадєєва «Молода гвардія», Катя і Саня В. Каверіна із «Двох капітанів», культура почуттів та вміння поважати почуття у творі Р. Фраєрмана «Дика собака дінго, або Повесть про перше кохання», М. Рилєнкова «Ярославна».

У своїй роботі «Моральне і естетичне виховання» (1982 р.) Д. І. Водзінський висвітлює роль музеїв, клубів, шкільних товариств у вихованні учнів старших класів, розглядає особливості розвитку моральних почуттів в процесі ознайомлення з творами художньої літератури, образотворчого мистецтва, участі в художній самодіяльності. Вчений доводить значення художньої літератури та образотворчого мистецтва як джерела позитивного морального впливу, помічника у вирішенні складних життєвих ситуацій, формування моральних поглядів [8].

Процес морального виховання складний та неоднозначний, тому дослідження формування його якостей у старшокласників змушує звертатись до різних його аспектів. Зі зміною соціального ладу в Україні і появою та посиленням гуманістичної парадигми освіти моральне виховання набуло оновленого спрямування, з'явилися сучасні підходи до визначення дефініцій морального виховання. Так, з філософської точки зору мораль трактується як «те, що належить до характеру, складу душі, звичок» – предмет вивчення етики; форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин, спрямованих

на ствердження самоцінності особистості, рівності всіх людей в їх прагненні до щасливого й гідного життя, що виражає ідеал людяності [10, с. 270]. З позиції психології мораль поділяється на дві протилежності – гетерономна (встановлені іншими людьми обов'язкові правила) і автономна (встановлюється і змінюється особистістю) мораль [9, с. 308]. В Українському педагогічному словнику (1997) С. Гончаренко розглядає моральне виховання як один з найважливіших видів виховання, що полягає в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини [2, с. 216].

Серед сучасних учених, які вивчали тему морального виховання у контексті проблематики національної школи, слід відзначити працю Т. Люріної, де наголошується на необхідності забезпечення взаємозв'язку морального виховання й культури українського народу шляхом залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності. Педагог доводить, що в умовах демократичного суспільства нашої держави фольклор стає невід'ємною частиною навчально-виховної роботи загальноосвітньої школи. Наголошує, що знання творів народної творчості, що сприяють розвитку моральних почуттів, здобуваються при систематичному спілкуванні із ними. На думку Т. І. Люріної, повернення обличчям до надбань української культури – це поворот до загальнолюдських цінностей, до виховання поваги до цих цінностей, перетворення їх в головні критерії моральної поведінки людей. Доводить, що процес морального виховання учнів у національній школі ґрунтується на 5 компонентах: соціальні умови життєдіяльності; джерела морального виховання учнів національної школи (сюди входять духовно-культурне життя, мораль, система освіти і виховання, мистецтво тощо); рушійні сили морального виховання (народні казки, прислів'я, приказки, музика тощо); робота педагогів; учень як об'єкт виховного впливу. Люріна Т. І. акцентує увагу, що найміцніші стимули морального удосконалення людини знаходяться в ній самій та показує вплив культури українського народу на підростаюче покоління [6].

Нам імпонує думка вченої Н. Молодиченко, яка визначила процес морального розвитку як взаємодію зовнішніх і внутрішніх факторів. Завдання морального виховання вирішуються на основі врахування комплексного підходу до проведення виховної роботи, адже тільки такий підхід забезпечує розвиток в особистості учня стійких моральних якостей, набуття нею відповідної спрямованості, активної життєвої позиції [7, с. 36].

Невпинний розвиток ринкових відносин у нашій країні доводить непересічне значення переорієнтування поглядів старшокласників відповідно суспільно-економічних умов, але хотілось би поряд із вихованням ділових якостей не забувати про загальнолюдські моральні цінності. В юнацькому віці на перший план висуваються мотиви, пов'язані з життєвими планами молоді людини та її майбутніми намірами. Як зазначає вчена Н. Чабан, у ділової людини повинен бути присутній певний набір властивостей та якостей, які поєднують раціонально-прагматичний і моральний спосіб мислення і поведінки [11].

Важливо звернути увагу на виокремлення патріотизму як першочергової моральної якості вченою К. Черною, яка вважає, що значна роль у моральному вихованні проявляється у гордості за досягнення своєї країни, переживаннях за долю свого народу у складні часи. Як суспільно-психологічне почуття патріотизм виявляється у любові до рідного краю, зви-

чаїв своєї місцевості, спільноти. К. Чорна зазначає, що патріотизм – це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, нації, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею. Результативність патріотичного виховання великою мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми й методи виховної діяльності стимулюють розвиток самоорганізації, самоврядування дітей, підлітків, молоді [12].

Національна система виховання ґрунтується на засадах національного світогляду, наукової філософії і ідеології, родинного виховання, педагогічної думки, що ввібрала в себе надбання виховної мудрості. Вона охоплює ідейне багатство народу, його морально-естетичні цінності трансформовані в засобах народної педагогіки, народознавства, принципах, формах і методах організації виховного впливу на молодь (теоретичний аспект), а також постійну й систематичну виховну діяльність сім'ї, державних і громадських навчально-виховних закладів (практичний аспект). Обґрунтовуючи виховання як соціально організований та свідомо здійснюваний процес, найважливішою суттєвою рисою сучасного педагогічного процесу маємо відзначити зміну поглядів на особистість не як на об'єкт, а як на активний суб'єкт, що відіграє важливу роль у становленні особистості в сучасному суспільстві. Національна програма виховання встановлює пріоритетні підходи до вивчення ціннісної бази сучасних старшокласників, яка має ґрунтуватись на традиціях української культури та найкращих здобутках національної і світової педагогіки та психології. В світлі сказаного звертають на себе увагу дослідження Л. Кулішенко форм національного виховання та їх виокремлення в групі: шкільні уроки гуманітарного (українська мова та література, народознавство, історія України, географія) та естетичного (музика, образотворче мистецтво, художня праця) напрямів; факультативні заняття поглибленого вивчення народного мистецтва, народних джерел; позакласні краєзнавчі гуртки, робота яких полягає у дослідженні історії рідного села чи міста, збиранні та записі народних звичаїв, пісень і обрядів, легенд і казок рідного краю; студії народної творчості; проведення в позаурочний час фольклорних свят, вечорниць, свят рідної мови; різноманітні конкурси, зустрічі з відомими українськими діячами, письменниками, конференції тощо [4, с. 144-145].

У розв'язанні окресленої проблеми об'єктивну сторону висвітлює Ворожбіт В. В., яка досліджує вплив філософських концепцій на моральне виховання. Моральні норми поза вимогами суспільної діяльності розглядає екзистенціалізм (філософія існування), тобто кожна людина залишає за собою право йти в житті своїм неповторним шляхом, незважаючи на загальнолюдські норми моралі. Неопрагматизм (самотвердження особистості) пропонує керуватися не принципами моралі, а конкретною ситуацією і метою; моральне те, що допомагає досягненню особистого успіху. Неотомізм (офіційне вчення католицизму) вважає, що людина слабка, гріхозна і їй треба допомогти стати морально кра-

щою, що треба виховувати загальнолюдські добротинності: гуманізм, доброту, чесність, любов, неприхильність Богу. Неопозитивізм (філософська основа педагогіки раціоналізму) заперечує об'єктивні закони моралі, проповідує вічність моралі та біологічне успадкування. Біхевіоризм (філософська основа індустріальної людини) вважає, що моральні якості визначаються обставинами, головне – якнайкраще пристосуватись до середовища. Гуманізм (система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність) сповідує загальнолюдські цінності: любов до людини, свобода, справедливість, гідність людської особистості, працелюбність, досконалість, милосердя, доброта, благородство тощо. Герменевтика (інтерпретація культурно-історичних явищ) основним способом збагачення істини вважає навчання технології (мистецтву) розуміння [3, с. 38-44].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Неможливо говорити про формування особистості, не враховуючи взаємодії різних сторін виховання, тому що становлення людини – це усвідомлення правильності вчинку, відповідності його моральним вимогам, переживання його наслідків. Потрібно відмітити, що в радянський відрізок часу досліджуваного періоду моральному вихованню надавалась достатня увага, але відповідно комуністичного ставлення до моральних цінностей. Суттєвим може бути для сучасної виховної діяльності в загальноосвітній школі те, що моральне виховання було складовою навчально-виховного процесу, старшокласники повсякчас брали участь у тематичних вечорах, конференціях, вечорах запитань і відповідей, тижнях різних предметів, конкурсах, олімпіадах, фестивалях, екскурсіях, походах тощо. Основною оцінкою моральної вихованості молоді людини є її поведінка, застосування моральних знань на практиці. Робота по моральному вихованню має проводитись комплексно, враховуючи найважливішу особливість виховання – спрямованість на цілісне формування всесторонньо і гармонійно розвиненій особистості. Одним із найважливіших чинників формування моральних якостей у всі часи є цінність праці. З 90-х років ми можемо оцінити моральну культуру, яка вчить нормам і правилам демократичного суспільства, організовує їх, закріплює в свідомості учнів моральні ідеї. Моральне виховання дослідниками означеного періоду розглядалось не тільки як шлях розвитку моральних норм, принципів, правил, але і як фактор становлення і удосконалення особистості. Національне виховання займає першочергове значення, де любов до Батьківщини, любов до життя, боротьба за нього, за щастя людини є основою. Динаміка розвитку суспільних умов вимагає постійного удосконалення освіти з використанням теоретичних і практичних педагогічних здобутків у навчально-виховній практиці.

В межах нашого дослідження приходимо до висновку, що моральне виховання – складний внутрішній процес, який є відображенням суспільних моральних цінностей та ґрунтується на моральних нормах, принципах, ідеалах, відчуттях особистості. Перспективними напрямками подальшої роботи вважаємо дослідження шляхів та засобів морального виховання старшокласників означеного періоду.

Список літератури:

1. Борисова А. И. Основы нравственного воспитания учащихся в школе / А. И. Борисова – Киев: Издательство Киевского государственного университета им. Т. Г. Шевченка, 1957. – 49 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Духовно-моральне виховання дітей: історія і сучасні тенденції: Навчальний посібник / [В. В. Ворожбіт, С. Д. Криштоф, А. О. Поляков, Н. Д. Янц] – Харків: видавничка група «Основа», 2011. – 328 с.

4. Кулішенко Л. А. Проблема національного виховання в педагогічній пресі сучасності (за період з 1991 до 2004 рр.): дис. ... канд. філ. наук: 10.01.08. / Л. А. Кулішенко. – К., 2007. – 211 с.
5. Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посібник / П. Г. Лузан, О. В. Васюк – К.: ДАККіМ, 2010. – 296 с.
6. Люрина Т. И. Нравственное воспитание подростков средствами фольклора во внеурочной деятельности: дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Т. И. Люрина. – К., 1992. – 172 с.
7. Молодиченко Н. А. Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до морального виховання підлітків: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н. А. Молодиченко – К., 2002. – 224 с.
8. Нравственное и эстетическое воспитание: Внекласс. работа со старшеклассниками / Под ред. Д. И. Водзинского. – Мн.: Нар. Асвета, 1982. – 151 с.
9. Словарь-справочник практического психолога // Под ред. Н. И. Конюхова – Воронеж: Изд-во НПО «МодЭк», 1996. – 224 с.
10. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп., – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
11. Чабан Н. І. Формування морально-вольових якостей ділової людини у старшокласників: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Н. І. Чабан. – Херсон, 2003. – 279 с.
12. Чорна К. І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста: Навчально-методичний посібник / К. І. Чорна. – К.: ТОВ «ХІК», 2004. – 96 с.

Лукьяненко Г.В.

Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Аннотация

В статье рассмотрены основные тенденции нравственного воспитания старшеклассников в общеобразовательных заведениях Украины второй половины XX века. Освещается понимание сущности нравственного воспитания на разных этапах развития теории и практики педагогической науки указанного периода. Проанализированы особенности влияния социально-экономических и политических условий Советского Союза на педагогическую науку – с 1949 года по 1991 год руководство украинской школой проходило централизованно, без учета национальных особенностей. После провозглашения независимости Украины национальная программа воспитания устанавливает приоритетные подходы к изучению ценностной базы современных старшеклассников.

Ключевые слова: нравственное воспитание, старшеклассники, образование, советский период.

Lukianenko G.V.

Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky

THE PROBLEM OF THE THEORY AND PRACTICE OF MORAL EDUCATION OF SENIOR PUPILS IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF XX CENTURY

Summary

The article describes the main trends in the moral education of senior pupils of general education institution in Ukraine the second half of the XX century. Receives wide coverage understanding of moral education essence on the different stages of theory development and practice of pedagogical science within specified time. The features of the influence of socio-economic and political conditions of the Soviet Union on pedagogic science are analyzed – from 1949 till 1991, the leadership of the Ukrainian School held centrally, without taking into account national peculiarities. After the declaration of independence of Ukraine national education program establishes the priority approaches to learning of the value base of the current senior pupils.

Keywords: moral education, senior pupils, education, Soviet period.